

ПОЛИТИКИ ЗА РАННО ДЕТСКО РАЗВИТИЕ – ЕФЕКТИВНИ ПРАКТИКИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Гергана А. Аврамова - Тодорова

РЕЗЮМЕ — В последните години, в международен мащаб, респективно и в страната, все по-значимо се откроява тенденцията за създаване и утвърждаване на целенасочени политики за ранно детско развитие. Наблюдава се стремеж към създаване на ясен механизъм от услуги, които да обхващат всички основни сфери на публичните политики, оказващи влияние на децата в ранна възраст – образование, здравеопазване, социална политика, закрила. Ефективните мерки за осигуряване на най-благоприятни условия за развитие на детето са насочени към бременните жени, малките деца и техните родители, както и към лицата, полагащи грижи за деца. Част от предизвикателствата, пред които са изправени политиките за ранно детско развитие, са свързани с необходимостта от създаване на обединени програми в един универсален механизъм на взаимодействие, който да гарантира достъп до комплексен пакет от услуги, които да въздействат върху всички аспекти на детското развитие и да обхващат грижите във всяка една сфера. тивни практики и предизвикателства.

Ключови думи: политики за ранно детско развитие, ефективни мерки, услуги

POLICIES FOR EARLY CHILDHOOD DEVELOPMENT – EFFECTIVE PRACTISIES AND CHALLENGES

Gergana A. Avramova - Todorova

ABSTRACT— In recent years, internationally – respectively in the country, there is a significant approach in creating and establishing policies for early childhood development. There is a striving to create a clear mechanism of services that cover all the main areas of public policies affecting children at an early age - education, health, social policy, protection. Effective measures to ensure the most favorable conditions for child development are aimed at pregnant women, small children and their parents, as well as people who take care for children. Some of the challenges, that the policy on early childhood development is facing, are related to the need to create unified programs in a universal mechanism of interaction. In this way will be guaranteed access to a comprehensive package of services, which affect all aspects of child development and cover care in all areas.

Keywords: early childhood development policies, effective measures

Способностите, усвоени по време на детството са градивните елементи на добре функциониращо, проспериращо и устойчиво общество, от положителните постижения в училище и икономическа самостоятелност, до отговорното поведение като възрастни. Когато даваме на децата днес това, което те трябва да научат, за да се развият и

процъфтяват, те ще го възвърнат на обществото в бъдеще под формата на продуктивно гражданство [1].

Защо ранното детско развитие е от такова значение?

Отговорните взаимоотношения и положителните преживявания изграждат здрава мозъчна структура.

Мозъкът се развива с течение на времето, а основната структурата на мозъка се изгражда още в началото на живота.

Невронните връзки, които съдържат структурата на развиващия се мозък, се образуват чрез непрекъснат процес, който започва преди раждането, продължава и в зряла възраст, и предопределя или надеждна, или слаба основа по отношение на всички процеси, свързани със здравето, обучението и поведението за в бъдеще. Изключително силното влияние на ранните преживявания върху структурата на мозъка превръщат първите години в период на чудесна възможност и едновременно с това, на голяма уязвимост за неговото развитие. Среда, която благоприятства ранното развитие, осигурява достатъчно хранителни вещества, свободна от токсини, и богата на социални взаимодействия, подготвя развиващия се мозък, за да функционира добре в редица обстоятелства. И обратното – неблагоприятната среда, при която децата са недохранени и изложени на токсини, и са лишени от подходящи емоционални и социални преживявания, е твърде вероятно да доведе до увреждания в изграждането на важни структурни образувания. Веднъж установена, слабата основа на структурата на мозъка може да доведе до пагубни последствия за неговото развитие, дори и в последствие средата на развитие да бъде здравословна.

Взаимодействието на гени и опит оформя схемата на развиващия се мозък.

Учените са установили, че преживяванията на децата в ранното им детство и средата, в която се осъществяват тези преживявания, не само оформят структурата на мозъка, но и повлияват на това кои гени да се проявят и кои – не, както и дали да се проявят изобщо. Да развиваш когнитивни, социални и емоционални умения на слаба основа е много по-трудно и по-слабо ефективно, отколкото да започнеш да ги изграждаш върху здрава основа още от самото начало. Този феномен е известен като „епигенетична адаптация“ и показва как се развива нашият мозък и нашето тяло. Епигенетичните влияния са един от биологичните механизми, чрез които взаимоотношенията, физичните и химичните процеси, заобикалящата среда и правилното хранене влизат „под кожата“ ни и оказват влияние на способността ни за учене, на поведението и здравето ни през целия живот [2].

Характеристика на ефективните политики за ранно детско развитие

Ранното детство обхваща периода от бременността до навършване от детето на възраст за започване на училище.

Реализирането на публични стратегии за задоволяване на потребностите по време на ранното детство добиват все по-голяма популярност. Редица научни изследвания доказват особеното влияние, което ранните години от живота оказват върху всеобхватното развитие на човека, върху неговото физическо и психическо здраве, както и върху цялостното му благополучие и реализиране на пълния му потенциал. Особено важни в процеса на развитие на мозъка през ранното детство са отговорните взаимоотношения и положителните преживявания. Децата, които израстват в благоприятна, развиваща и лишена от стрес среда, имат много по-добра емоционална стабилност и повишени когнитивни умения, по-добра мотивация за посещение и успеваемост в училище, както и по-добър социален статус като възрастен. В този аспект, не трябва да се пропуска факта, че преживяванията в ранното детство се формират както от родителите, така и от всеки друг

възрастен, който полага грижа за тях в лицето на близки и роднини, съседи, учители, медицински сестри, социални работници и педагози. Важно е да се отбележи, че ранното детско развитие включва не само физически и здравословен аспект, но и паралелното когнитивно и езиково развитие, както и придобиването на определени социални и емоционални умения. Интересът към изграждане на стратегии за развитие на децата в ранното детство е продиктуван и от доказалите се чрез множество проучвания резултати, които сочат, че инвестициите, направени в посока на подобряването и гарантирането на благополучието на децата в ранна възраст, както и стимулирането на развитието им, отчитат постигане на по-добри резултати, отколкото програми за подкрепа в по-зряла възраст [3].

Фактите показват, че липсата на подходящо обучение в ранното детство и на достъп до ключови механизми и мерки в областта на здравето и храненето поставят бедните деца в неравностойно положение още преди да започнат училище. Затова е от съществено значение да се обърне внимание върху важността на семейната среда като оснофен фактор върху детското развитие, особено на децата от уязвимите групи, и да се акцентира върху следните основни аспекти на въздействие:

- Грижи за здравето на детето и достъп до медицински услуги;
- Хигиена и ежедневен режим на детето;
- Стимулиране потенциала и психическото развитие на детето;
- Емоционален контакт с детето и овладяване на социалните норми и знания;
- Регулиране на поведението на детето.

За да се изравнят житейските възможности, трябва да се даде най-добрия страт в живота на всяко дете. В случаите на липса на социални инвестиции и при семействата „под стрес“ се стига до така нареченото „социално неблагоприятие“. То се отключва и е пряко свързано с родителското неблагоприятие, недостатъчното общуване родител-бебе, неблагоприятни биохимични реакции, нарушена архитектура на мозъка и т.н. [4].

За правилното развитие на детето в ранните години е доказано влиянието на *активен и подкрепящ социален контекст*:

- Емоционално подкрепящ, телесен контакт, създаден и в процеса на продължително кърмене създава невроинтегриран мозък;
- Споделеното внимание с възрастния човек осигурява предпоставките за активно учене и предаване на опита;
- Бебетата проявяват готовност за имитация на действия, произведени от човек, разбират неговите намерения;
- Социалното взаимодействие може да разшири диапазона на сензитивните приоди;

Детската градина е от решаващо значение за всички деца и най-вече за децата от уязвимите групи, поради ограничените ресурси на семейната среда. Ранното откриване на проблеми в развитието е предпоставка за навременна интервенция и успешна работа с децата, особено с тези от уязвимите групи. То е основание да се намали риска от разпространение на установения дефицит и в останалите области на развитие, свързани и зависими от него. Освен това може да наложи практика, съобразена с индивидуалните потребности на децата още от най-ранна възраст.

Родителите е необходимо да бъдат подпомогнати: да развият своята педагогическа

култура и знания, за да участват съвместно с другите социално - педагогически фактори във възпитанието на детето; да имат реалистични очаквания към постиженията на детето, съобразени с възрастта му; да разберат уникалността и значението на тази възраст в рамките на човешкия живот [5].

Изследванията показват, че ефективните политики имат някои общи характеристики и те са следните:

- Фокусирани са върху семейството, което е решаващ и основен фактор за детското развитие, и целят укрепване на неговите ресурси за осигуряване на най-благоприятна среда за пълноценно развитие на детето още от раждането;
- Целят прилагането на универсални мерки във всички основни сектори и сфери на публичните политики които имат отношение към децата в ранна възраст - подкрепа на семейството, образование и грижата в ранна възраст, здравеопазването, храненето, социалната политика и закрилата, жилищната политика, и др., които да гарантират на всяко дете, бременна жена и семейство достъп до основните мерки и услуги, от които се нуждаят;
- Развиват интегрирани услуги, които да обхващат здравните, социалните и образователните потребности на децата и техните семейства с отчитане на конкретните нужди на детето и семейните условия, в които то се развива; по този начин се повишават родителските умения, социалните умения за търсене на помощ и решаване на проблеми, както и мотивацията за успешно развитие на децата в бъдеще;
- Прилагат специфични мерки за посрещане на потребностите, пред които са изправени децата и семействата в неравностойно положение, и тези в риск;
- Акцентират върху нуждата от цялостен подход към детското развитие, който отчита и активно насърчава всички аспекти на детското развитие - физическо, познавателно/речевото, социално и емоционално още от раждането, чрез услугите и грижите, предоставяни във всяка една сфера;
- Прилагат подход, който включва детето, семейството и училището, като по този начин максимално разширяват обхвата на прилаганите мерки;
- Извършват регулярно събиране и анализ на данни и показатели за детското развитие за целите на планирането, изпълнението и оценката на политиките.

Основните сфери на политиките за ранно детско развитие са:

- *Здравеопазване:* включва здравен скрининг на бременните жени, квалифициран персонал при ражданията, детски имунизации, детски консултации;
- *Хранене:* включва насърчаване на кърменето, използването на йодирана сол, прием на обогатени с желязо храни;
- *Образование и обучение в ранна детска възраст:* включва програми за обучение на родителите /по време на бременността, след раждането, по време на ранното развитие на детето, висококачествени грижи за децата на работещите родители, безплатно предучилищно образование /по възможност с продължителност две години, с подходящи програми и кабинети за обучение/;
- *Социална закрила:* включва услуги за деца-сираци и деца в уязвимо положение, политики за защита на правата на деца със специални потребности и насърчаване на тяхното участие и достъп до услуги за ранно детско развитие, осигуряване на подходящи жилищни условия за ранно детско развитие, механизми за финансови трансфери или подкрепа на доходите, които да достигнат до най-уязвимите семейства;

- *Закрила на детето*: включва задължителна регистрация на ражданията, защита на работните места и осигуряване на почивки за кърмене на новородилите майки, специфични разпоредби в законодателството, отнасящи се до малките деца, гарантиран отпуск от най-малко шест месеца за отглеждане на новородено, прилагане на законите за борба с домашното насилие, проследяване на случаите на малтретиране на деца, обучение на служителите в областта на правоприлагането по отношение на конкретните потребности на малките деца [6].

Основни принципи на политиките за ранно детско развитие

- обучението на детето започва още от раждането;
- семейно - ориентиран подход, който включва и родителски мрежи за взаимопомощ;
- социален, вместо медицински подход към увреждането;
- индивидуален подход към детето и неговото семейство;
- подход за ранна интервенция, който цели да предотврати изоставянето на деца;
- работа в мултидисциплинарни екипи

Аргументи в полза на увеличаване на инвестициите в ранно детско развитие

- Биологичен: по-голяма уязвимост на развиващите се жизнени органи и системи към заобикалящата среда от зачеването до първите години от живота. Придобитите още от раждането биологични модели и поведения могат да бъдат трудно обратими по-нататък. Затова благоприятният здравен, семеен и социален статус е началото на положителното развитие на детето;
- Социален: неравенството започва рано и нараства с течение на времето. По тази причина навраменната намеса чрез подходящи политики за преодоляване на различията е необходима за намаляване на неравенствата по отношение на здравето и ранното образование и развитие;
- Икономически: по-висока възвръщаемост на ранните инвестиции;

Общи принципи от Конвенцията на ООН за правата на детето, които имат отношение към ранното детско развитие

Гарантирането на общите принципи на Конвенцията на ООН за правата на детето е проследено в четири подобласти: недискриминация, мнение на децата, детска бедност и благосъстояние, сигурна и здравословна среда. Тези принципи имат пряко отношение към ранното детско развитие, тъй като прилагането на всеки от тях гарантира ефективното развитие на детето през ранните му години.

България има ангажимент да осигури на гражданите си, включително и на децата, равни възможности и равно третиране, тоест да гарантира, че няма да бъдат обект на дискриминация. За съжаление, този принцип не е изцяло имплементиран. Все още в страната няма създаден омбудсман по правата на детето, който е необходим орган, за да се установи механизъм за независим мониторинг на политиките за деца. Освен това, е подходящо да се създаде специално звено за борба срещу дискриминацията на деца към Комисията за защита от дискриминация, което да разглежда жалби при нарушения на правата на децата.

Детското участие насърчава децата да изпробват нови модели на общуване, да развиват умения и да трупат знания.

Детската бедност и благосъстояние. Детската бедност е не просто липса на доходи, тя

включва лишения, загуба на достойство, липса на достъп до подходящи жилищни условия, образование, здравни услуги, както и на възможност за участие в обществото. Наличието на адекватен семеен доход, подкрепяща грижа, качествено образование и здравна грижа оказват положително влияние върху живота на детето, както в момента на неговото израстване, така и в бъдеще, като възрастен човек. Детската бедност в България остава най-висока в Европа!

Сигурна и здравословна среда – е тази, в която нуждите на детето от удобство, сигурност, здравословни условия на живот, достъп до качествено образование и социални контакти с общността са осигурени. Създаването на навици за здравословен начин на живот – хранене, физическа активност, започва от най-ранна възраст и е въпрос както на семейна среда, така и на обществено заявена ценност.

Здравеопазване. Опазването на здравето на децата започва още преди тяхното раждане. Затова грижата за бъдещите майки е също толкова важна, колкото и грижата за вече родените деца. Наредба 26 вече дава достъп и на неосигурени бременни жени до медицински грижи. Всички деца до 18 г. възраст имат безплатен достъп до лекарска помощ. За да преодолее неравенството в достъпа до здравна помощ Министерството на здравеопазването предлага мобилни кабинети за акушеро-гинекологични и педиатрични прегледи [7].

Нормативна база

В българското законодателство съществува изразено разбиране за важността на ранното детско развитие и образование. Областите, които имат отношение към него, са здравеопазването, храненето, образованието, социалната защита и закрилата на детето.

В сферата на здравеопазването водеща роля имат Законът за здравето и Законът за здравето осигуряване, които уреждат условията за създаване на здравословна среда и нормално физическо и психическо развитие на децата. Редица подзаконовни нормативни актове и наредби уреждат достъпа до имунизации, лекарствени средства, профилактични прегледи, болнична помощ, здравословно хранене и други.

В сферата на образованието, Законът за народната просвета урежда предучилищното образование като първото ниво на образователната система, обхващащо децата на възраст 3-7 години. Приети са и мерки, насочени към децата със специални образователни потребности, които не са интегрирани в общото предучилищно образование и за които следва да се предлагат специализирани услуги, базирани на оценка на потребностите, като това може да става в специализирани детски заведения само след като са изчерпани възможностите за обучение в общообразователните. Законът за социалното подпомагане предвижда създаването на услуги в общността, като например дневни центрове за деца с увреждания, които да предлагат интегрирани социално - здравни услуги.

Нормативната рамка в сферата на социалната защита и закрилата на майчинството е високо развита. Трудовото и социалното законодателство регламентират широк набор от мерки, насочени към работещите родители.

Законът за закрила на детето е основополагащ за системата на закрила в България. Той гарантира закрилата на децата от всички форми на насилие.

Въпреки добре развитата нормативна рамка в отделните сектори, понастоящем в България все още няма единно разбиране за важността на ранното детско развитие, нито обща стратегия за него. В Националната стратегия за детето 2008-2018 се наблюдава много ограничен фокус върху тази тематика, като единствената конкретна мярка, която е заложена в нея е разработването на стандарти за развитие на детето.

Кой се занимава с проблемите на политиките за ранно детско развитие

Проблемите на политиките за ранно детско развитие следва да бъдат приоритет както на държавата чрез специализирани институции, така и на обществото като цяло, в частност на семействата с деца, тъй като семейната среда си остава основен фактор за детското развитие.

Като пример на държавни институции погат да се посочат яслите, детските градини и училища, както и специализираните детски центрове и заведения, що се касае до сферата на образованието, Държавната агенция за закрила на детето и Агенцията за социално подпомагане в сферата на подкрепа на родителите и предотвратяване на насилието над деца.

Извън тях, функционират и обществени организации на територията на цялата страна, като множество от тях са участващите в структурата на Национална мрежа за децата.

Примери за добри практики

- Методи за ранно детско развитие за деца Неформална група родители, обединени във Фейсбук; Лятно училище за деца от ромската общност, непосещаваха детска градина и започващи първи клас, „Клуб на нестопанските организации“ – Търговище; Център за работа с деца на улицата (ЦРДУ) към Комплекс за социални услуги за деца и семейства (КСУДС) във Видин, Сдружение „Институт по социални дейности и практики“ (ИСДП); Обучение в грамотност на деца от 187 ЦДГ „Божур“ в София, Асоциация за ранно детско развитие [8].

Към кои целеви групи са насочени политиките за ранно детско развитие

Политиките за ранно детско развитие са насочени към бременните жени, малките деца и техните родители, лицата, полагащи грижи за деца /тук следва да са включат и близки, роднини, съседи и медицински персонал/. Особено внимание следва да се обърне чрез развитие и прилагане на подходящи политики на групите, които са със специални потребности, на уязвимите или на тези в риск, които живеят в бедност, маргинализираните групи.

За да се осигури и подпомогне в оптимална степен ранното детско развитие е нужно да се създаде единна концептуална рамка, която да отразява общата национална стратегия за него. Необходимо е създаването на нормативна основа, която да обхваща една многосекторна стратегия, обединяваща сферите на политиките за ранно детско развитие /РДР/, да дефинира основните понятия, свързани с РДР, да делегира правата и отговорностите, свързани с провеждането на политиките за РДР. Нужно е да се осигури достатъчна степен на финансиране на съответните политики. И не на последно място, необходимо е да се засили промотирането на РДР, като се обяснява и популяризира сред родителите и лицата, които се грижат за деца, особено сред групите които са със специални потребности или са в риск, изключителната важност на периода на ранното детство за оптималното развитие на детето и благосъстоянието му през целия по-нататъшен живот. Трябва да се обърне внимание, че РДР трябва да обхваща всички деца, а не само тези със специални потребности или в риск.

Изводи

Ранното детство е решаващо за здравословното състояние, образованието, социалното включване и цялостния успех и щастие в живота на човека. Ранното детско развитие включва цялата необходима подкрепа за детето от пренаталното му развитие до осмата му

година, за да може да бъде реализирано правото му на оцеляване, закрила и грижа, което ще му гарантира най-доброто развитие. Ранното детско развитие обхваща адекватни здравни услуги за бременната жена, майката и бебето, пълноценно хранене за бременната и кърмеща жена, бебето и детето, осигуряване на възможности и среда за ранно учене, подкрепа на семейството, развитие на общността и др. Програмите за развитие в ранна детска възраст са много важен инструмент за ранна намеса в живота и развитието на децата, за да компенсират за неравенствата в рамките на семейната среда. Тези програми спомагат за подобряване нагласите към посещаването на училище, когато детето навърши съответните години, за намаляване на криминалното поведение, повишаване на производителността на работното място и намаляване на неблагоприятните последици за здравето на децата, когато пораснат.

Литература

1. Inbrief: The impact of Early Adversity on Children's Development
<http://www.developingchild.harvard.edu>
2. From Best Practices to Breakthrough Impacts <http://www.developingchild.harvard.edu>
3. Системен подход за по-добри резултати в образованието, САБЕР, Д. Кузнецова, Доклад за България
https://www.unicef.bg/assets/Conferences/ECD_5_June_2014/SABER_ECD_WORLD_BANK_05_June_BG.pdf
4. Концептуална рамка за ранно детско развитие и нейното отражение в политиката и практиката, Джейн Барлоу
https://www.unicef.bg/assets/Conferences/ECD_5_June_2014/Jane_Barlow_BG.pdf
5. Предизвикателствата за равен старт на децата от уязвимите групи, Мария Атанасова-Трифонова, Институт за изследване на населението и човека, БАН
www.unicef.bg/assets/Conferences/ECD_5_June_2014/UNICEF_MTrifonova.pdf
6. Преглед на практики и политики в ранното детско развитие, Национална мрежа за децата
7. „Бележник 2014“ на Национална мрежа за децата
8. Преглед на практики и политики в областта на ранното детско развитие, Наръчник, Национална мрежа за децата
<http://didete.bg/wpcontent/uploads/2015/08/%D0%A0%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5.pdf>